

Arkadiusz Żukiewicz

Uniwersytet Opolski

ORCID 0000-0002-5064-4491

Wybrane zagadnienia badań historycznych w polu polskiej pedagogiki społecznej: historia działalności społecznej

Wprowadzenie

Teleologiczny wymiar niniejszego artykułu orientuje zamierzoną prezentację na problematykę badań historycznych wpisanych w ontologiczną strukturę polskiej pedagogiki społecznej kształtowanej pod kierunkiem Heleny Radlińskiej od 1908 roku¹. Odwołując się do źródłowych założeń tej nauki nakreślono fragment obrazu pedagogiki społecznej wraz z jej punktem widzenia oraz podstawowymi działaniami, wśród których historia pracy społecznej i oświatowej stanowi jeden z obszarów aktywności teorii twórczej oraz badawczej. Podjęta analiza obejmuje wybrane zagadnienia historycznych badań społeczno-pedagogicznych, których tradycja sięga w Polsce ponad 110 lat². Wybór ten wiąże się z tzw. małą formą wydawniczą, która nie daje

---

¹ Progiem początkowym procesu dyscyplinaryzacji polskiej pedagogiki społecznej było wystąpienie Heleny Radlińskiej na zebraniu Krakowskiego Koła Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych w dniu 25.04.1908 roku. Zaprezentowała tam założenia nauki, którą rozwijała w kolejnych latach aktywności akademickiej. Referat pt. *Z zagadnień pedagogiki społecznej* ukazał się drukiem w periodyku Muzeum w 1908 roku, Tom II, Zeszyt 2, s. 52-63; Patrz: Lepalczyk I., *Helena Radlińska: życie i twórczość*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002, s. 40.

² Por. W. Theiss, *Skąd przychodzimy, z czym przychodzimy. O drogach rozwoju pedagogiki społecznej*, w: (red.) W. Danilewicz, W. Theiss, *Pedagogika społeczna wobec zagrożeń człowieka i idei sprawiedliwości społecznej*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2014, s. 68-71; A. Żukiewicz, *Podstawowe zagadnienia polskiej pedagogiki społecznej u progu procesu dyscyplinaryzacji*, „Studia Edukacyjne” 2018 nr 51, s. 211-226.

możliwość prezentacji całościowego obrazu tej nauki. Zakres przedmiotowy polskiej pedagogiki społecznej poszerzał się w kolejnych dekadach jej dyscyplinarnego oraz instytucjonalnego rozwoju. Konieczność samoograniczenia jest warunkowana wielością pól badawczych, szerokim zakresem dorobku teoretycznego, rozległością instytucjonalnej przestrzeni akademickiej pedagogiki społecznej, a także sytuacją prawną i organizacyjną we współczesnej nauce polskiej. Projekty partnerskie (wydawnicze, badawcze) oparte na idei współdziałania naukowego są niejednokrotnie podporządkowane partykularnym interesom wynikającym z procedur administracyjnych związanych z ewaluacją, parametryzacją itp. Próby inicjowania przestrzeni dla naukowej współpracy są niekiedy postrzegane przez samych uczonych z perspektywy konkurencyjności i towarzyszącej temu rywalizacji. Czynniki tego rodzaju wyznaczają granice naukowej kooperacji. Utrudniają tym samym realizację takich wartości jak dobro wspólne, które zdaje się być wypierane z etycznej przestrzeni naukowej aktywności.

Otwartość i zarazem swoista „gościnność” polskiej pedagogiki społecznej, szczególnie widoczna po 1989 roku, spowodowała (obok efektów w postaci poszerzania pól badań, analiz, teorii), ilościowy przyrost instytucjonalny. Zjawiskiem temu towarzyszącym było zróżnicowanie naukowej tożsamości osób, które deklarowały swą przynależność do grona pedagogów społecznych, a także nasycanie tej nauki prądami, ideami i teoriami zakorzenionymi w innych dyscyplinach (socjologia, polityka społeczna itp.). Implikowało to wielowarstwowy rozwój pedagogiki społecznej zarówno na polu akademickim (teoria, metodologia, obszary i przedmioty badań), jak i w sferze praktyki utożsamianej z tą subdyscypliną pedagogiki³.

Obserwując współczesną instytucjonalną mapę obecności pedagogiki społecznej w akademickich środowiskach polskich uczelni nie trudno dostrzec złożoność, a zarazem bogactwo tkwiących tam sił. Uzasadniają one refleksję o wspólnotowym i kooperacyjnym modelu współdziałania zorientowanego na współtworzenie wspólnego dobra. Służba społeczno-pedagogiczna jest w swej istocie oparta na owym „współ...”, jest przy tym wolna od konkurencyjności, dominacji jednych (silniejszych ekonomicznie, fizycznie, instytucjonalnie itp.) nad innymi. Jest ona tym samym inkluzywna

---

³ Por. I. Lepalczyk, *Geneza i rozwój pedagogiki społecznej*, w: (red.) T. Pilch, I. Lepalczyk, *Pedagogika społeczna*, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1995, s. 7-32; T. Pilch, *O narodzinach i rozwoju polskiej pedagogiki społecznej*, „Pedagogika Społeczna” 2014 nr 4, s. 93-106; (red.) E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*, T. II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007; M. Cichosz, *O pedagogice społecznej i jej rozwoju. Wybrane zagadnienia*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 2016 i inne.

i antyopresyjna. Wpisująca się w deontologiczną warstwę pedagogiki społecznej powinność krzewienia dobra, służby Innym czy codziennej działalności opartej na siłach, których źródła biją z wiary, miłości i nadziei⁴, to drogowskaz dla poszukujących społeczno-pedagogicznej tożsamości we współczesności nierzadko etycznie relatywizowanej. Deklarowane i głoszone publicznie idee przeciwdziałania wykluczeniu oraz marginalizacji, kooperatywizm, konieczność upracticzniania idei wsparcia społecznego czy orientacja na wspólne dobro wymagają zaangażowania osobistego oraz wzorca, który będzie wpływał ze spójności myśli, słowa i czynu. Podejmowane przez pedagogów społecznych zagadnienia demoralizacji, dysfunkcji czy „skarlenia” w polityce⁵ prowadzą, bo muszą prowadzić refleksyjnych badaczy, do pytań (nieraz „trudnych”) o moralną kondycję samych pedagogów społecznych. Wielość i bogactwo różnorodności może być siłą twórczą, siłą zmieniającą rzeczywistość życia codziennego osób, rodzin, grup społecznych, społeczności lokalnych czy całych społeczeństw. Wymaga jednak urzeczywistnienia idei wspólnotowej w praktyce podejmowanej działalności. Doskonały przykład dla polskich pedagogów społecznych zostawiła Helena Radlińska. Własną aktywność (naukową, społeczną, oświatową itp.) opierała na prawdzie i wolności od partykularnych interesów (ekonomicznych, instytucjonalnych itp.). Przeciwstawiała się przy tym wszelkiego rodzaju totalitaryzmom budowanym na zgubnych dla ludzkości założeniach faszyzmu czy komunizmu. Nie narzucała własnych poglądów, ale wspomagała swych współpracowników i uczniów w odkrywaniu tożsamości. Dopomagała im w świadomym, samodzielnym i odpowiedzialnym podejmowaniu decyzji, uczyła, że dokonywane wybory zawsze pozostają w związku z konkretnymi skutkami⁶.

Wolność, swoboda czy autonomia nie zastępują odpowiedzialności, ale ją konstytuują. Cechy te są niezbywalne w naukowym poszukiwaniu prawdy. Zwracała na to szczególną uwagę prof. H. Radlińska odnosząc się do relacji instytucjonalnych, zarówno w obrębie nauki, jak i w przestrzeniach

⁴ H. Radlińska, *Listy o nauczaniu i pracy badawczej*, w: H. Radlińska, *Z dziejów pracy społecznej i oświatowej*, Ossolineum, Wrocław 1964, s. 473.

⁵ Patrz: T. Pilch, *Polska i Polacy w zwierciadle faktów. Perspektywa społeczna*, w: (red.) W. Danielewicz, W. Theiss, *Pedagogika społeczna wobec zagrożeń człowieka i idei sprawiedliwości społecznej*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2014, s. 19-21

⁶ Por.: M. Czapska, *Rozmowy*, „Zeszyty Historyczne” (Londyn) 1971 nr XIX, s. 119; Bogusławska A., *Życie piękne i owocne. Wspomnienie o Helenie Radlińskiej*, „Poradnik Kulturalno-Oświatowy” (Londyn) 1955 nr 173/174, s. 6-10; W. Sala, *Była mi bliska i pomocna na każdy czas*, w: (red.) I. Lepalczyk, B. Wasilewska, *Helena Radlińska: człowiek i wychowawca*, Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej, Warszawa 1994/95, s. 111-123.

szerszych układów odniesienia nauki do praktyki (polityki, ekonomii itp.)⁷. Pomijając fakt, że polska twórczyni pedagogiki społecznej osobiście włączała się w działalność konspiracyjną i walkę o wolność Ojczyzny⁸, wspominając przeszłość pisała ona wprost:

„... Dlatego uczestniczyłam w walkach z formami narzucanymi, z przemocą, nie spodziewałam się zaszczytów ani życia łatwego”⁹.

Przywołane powyżej wyznanie, nawiązujące do działalności naukowej oraz służby społeczno-oświatowej, oddaje swoisty postulat wpisany w ontologiczną strukturę pedagogiki społecznej kreślonej piórem Heleny Radlińskiej. Odrzucenie przemocy (tak symbolicznej, jak i realnej – instytucjonalnej, administracyjnej, społecznej...) może być uznane za powinność społeczno-pedagogiczną. Interioryzacja tak pojmowanego zobowiązania sprawi, że wolność, tolerancja dla różnorodności i wielości, a także akceptacja inności w postrzeganiu rzeczywistości będzie drogowskazem prowadzącym do współdziałania naukowego. Okazją do kooperacji może być w tym kontekście projekt badawczy i zarazem wydawniczy poświęcony prezentacji aktualnego stanu rozwoju teoretycznego oraz kierunków aktualnych badań prowadzonych przez pedagogów społecznych we wszystkich ośrodkach akademickich Polski. Jest to swoista szansa urzeczywistnienia idei naukowego partnerstwa, w którym zagwarantowane będzie miejsce dla każdego zainteresowanego udziałem. Organizacyjne warunki sprzyjające tego typu współdziałaniu naukowemu istnieją. Potwierdzają to zarówno odpowiednie czasopisma, jak i seminaria czy zjazdy organizowane przez instytucjonalne zrzeszenia polskiego środowiska społeczno-pedagogicznego. Dobre przykłady dostarcza praktyka wydawnicza, w której publikowane są efekty naukowej aktywności pedagogów społecznych¹⁰.

W niniejszym artykule ograniczono się do nakreślenia wybranych zagadnień związanych z badaniami historycznymi w polskiej tradycji pedagogiki społecznej. Wykorzystano przy tym źródła archiwalne zdeponowane w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego, które w toku

---

⁷ Por.: H. Radlińska, *Listy o nauczaniu i pracy badawczej*, dz. cyt., s. 373, 375; 380; 431-433; 442; 463 i nast.

⁸ Patrz: A. Żukiewicz, *Helena Radlińska w walce o Polskę (1914-1918)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2019.

⁹ H. Radlińska, *Listy o nauczaniu i pracy badawczej*, dz. cyt., s. 474.

¹⁰ Są to publikacje, w których zawarte są teksty wystąpień podczas Zjazdów Pedagogiki Społecznej, raporty z badań itp.

badań historycznych zostały odnalezione i wpisane do rejestru będącego podstawą projektowanego wniosku badawczego.

Fundamenty polskiej pedagogiki społecznej w ujęciu Heleny Radlińskiej

Wysoka dynamika rozwoju instytucjonalnego pedagogiki społecznej w Polsce skłania do dyscyplinarnych powrotów ku jej źródłom. Warunkują one zarówno poziom wiedzy o przeszłości nauki i jej pionierach, jak również tożsamość określającą ontologiczny, epistemologiczny, etyczny i teleologiczny status współczesnych teoretyków, badaczy oraz praktyków działalności społeczno-pedagogicznej. W syntezie przygotowanej na potrzeby dydaktyczne studentów kierunkowego kształcenia magisterskiego w zakresie pedagogiki społecznej, które w latach 1946-1952 realizowano w Zakładzie Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego¹¹, odnajdujemy trzy zasadnicze fundamenty polskiej pedagogiki społecznej. Stanowiły one swoisty „zaczyn” dla dalszego rozwoju tej nauki¹².

W powojennym wydaniu opracowania „Egzamin z pedagogiki społecznej” (1961)¹³, przygotowanego w formie maszynopisu przez Koło Naukowe Pedagogów Społecznych Uniwersytetu Łódzkiego w 1951 roku na podstawie wykładów prowadzonych przez prof. Helenę Radlińską (dokument z korektą autorską wykładowczyni), odnajdujemy obraz pedagogiki społecznej, w obrębie której wyodrębniły się już wówczas trzy zasadnicze działy. Stanowiły one zarazem trzon konstytuujący teoretyczne filary tej nauki i wyznaczały równocześnie odpowiednie pola badań. W prezentacji tej wskazano punkt widzenia pedagogiki społecznej oraz działy stanowiące jej węższe specjalizacje:

„Pedagogika społeczna jest nauką praktyczną, rozwijającą się na skrzyżowaniach nauk o człowieku, biologicznych i społecznych z etyką i kulturoznawstwem (teorią i historią kultury) dzięki własnemu

---

¹¹ Podstawą prawną magisterium z filozofii w zakresie pedagogiki społecznej było *Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 4 września 1946 roku (Nr IV SW-9396/46) w sprawie programu studiów i egzaminów na stopień magistra filozofii w zakresie pedagogiki społecznej na Uniwersytecie Łódzkim*, nieopracowany maszynopis (msp., s. 1-2), Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Dostęp: marzec 2019.

¹² *Egzamin z pedagogiki społecznej*, teczka „Materiały Zakładu Pedagogiki Społecznej”, nieopracowany maszynopis (msp., s. 3-5), Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Dostęp: marzec 2019.

¹³ H. Radlińska, *Egzamin z pedagogiki społecznej*, w: H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, Ossolineum, Wrocław 1961, s. 361-362.

punktowi widzenia. Można go najkrócej określić jako zainteresowanie wzajemnym stosunkiem jednostki i środowiska, wpływem warunków bytu i kręgu kultury na człowieka w różnych fazach jego życia, wpływem ludzi na zapewnienie bytu wartościom przez ich przejęcie i krzewienie oraz przetwarzanie środowisk „siłami człowieka w imię ideału”. [...]

W obrębie pedagogiki społecznej wystąpiły wyraźnie trzy działy stanowiące ściślejszą specjalizację pracowników naukowych, opartą na znajomości podstawowych zagadnień wspólnych. [...]

T e o r i a pracy społecznej zajmuje się rozpoznawaniem warunków, w których zachodzi potrzeba ratownictwa, opieki, pomocy, zabezpieczenia oraz sposobów odnajdywania sił ludzkich i organizowania ich w celach twórczości życiowej. Na tym tle powstają nowe specjalizacje: pedagogika opiekuńcza i nauka o sprawach młodzieży.

T e o r i a oświaty dorosłych obejmuje zagadnienia potrzeb w zakresie kultury duchowej i możliwości. Rozpatruje sposoby dostarczania podniet rozwoju, dopomagania jednostkom i grupom w wykonywaniu zadań, które życie stawia przed nimi, uzupełniania ruchów oświatowych przez organizację urzędzeń, systematyzuje sposoby i wyniki kształcenia oraz spożytkowania wczasów. Na tle tych badań, doświadczeń i rozważań kształtuje się i wyodrębnia pedagogika pracy.

H i s t o r i a pracy społecznej i oświatowej poszukuje czynników ewolucji urzędzeń społecznych i ich powiązań, trwałości i zmienności dążeń i form, skutków celowych oddziaływań i roli samorzutnych zjawisk na szerszym tle życia społecznego i gospodarczego¹⁴.

W zakończeniu prezentacji działów wyodrębniających się w obszarze pedagogiki społecznej podkreślono, że sama nazwa tej nauki odzwierciedla jej rolę jako łącznika pomiędzy zespołem nauk o wychowaniu z naukami o kulturze i społeczeństwie oraz nauk o człowieku. Akcentowano w ten sposób interdyscyplinarny jej charakter, który okazał się znaczącym i zarazem trafnym drogowskazem w dalszym rozwoju pedagogiki społecznej.

Ostatni z wskazanych przez Helenę Radlińską filarów polskiej pedagogiki społecznej odnosił się do eksploracji historycznej prowadzonej w polu badań społeczno-pedagogicznych. Nawiązując do idei spożytkowywania

---

¹⁴ H. Radlińska, *Egzamin z pedagogiki społecznej*, dz. cyt., s. 361-362.

dorobku przeszłości w służbie na rzecz teraźniejszości i przyszłości warto przypomnieć kategorię „prospektywizm” wpisaną w ontologiczną strukturę polskiej pedagogiki społecznej¹⁵. Poznanie przeszłości, zrozumienie i wydobywanie czynników użytecznych w przebudowie warunków życia ludzkiego było powiązane z działalnością podejmowaną w teraźniejszości i skierowaną na urzeczywistnianie ideału dobra wspólnego służącego pozytywnej przyszłości. Owa przyszłość stanowiła kluczowy punkt w perspektywie służby pełnionej na gruncie pedagogiki społecznej. Opisując istotę spekulatywizmu zakorzenionego w pedagogice społecznej, prof. Helena Radlińska wyjaśniała, że:

„Wpatrywanie się w jutro rodzące się i rozrastające dzisiaj łączy się nie tylko z odnajdywaniem sił, już zaznaczających się, a jeszcze utajonych. Budzi zainteresowanie przeszkodami, które hamują rozwój. Badania społeczne moje i prowadzone pod moim kierunkiem były skierowane ku poznaniu czynników, które kształtują lub przekształcają stosunki i ludzi, i czynników im przeciwnych. Zamierzenia idą dalej, obejmują rozpatrywanie przebiegów zjawisk autonomicznych rozwoju i wrastania w ich związku z celowym oddziaływaniem na postępowanie człowieka i wartość kultury. Wyniki badań oświetlają odłogi, przez które budowane są drogi ku celom urzeczywistniającym się w toku budowania drogi.

Prospektywizm skłania w każdej teraźniejszości do przeciwstawiania się temu, co ogranicza działanie, zawęża zasięg zainteresowań, niweczy poczynania kulturalne. Równocześnie jednak wywołuje postawę czynną, ukazuje zadania konieczne i wykonalne we wszystkich warunkach¹⁶.

Prospektywizm wg cytowanej autorki był swoistym instrumentem użytecznym w łączeniu przeszłości z teraźniejszością i przyszłością. Istotną rolę odgrywały w tym badania historyczne, których pole zakreślone w „Egzaminie z pedagogiki społecznej ...” podzieliło się na dwa szczegółowe obszary aktywności naukowej. Badania z zakresu historii działalności oświatowej zostały rozwinięte przez wyspecjalizowaną gałąź historii wychowania (oświaty). Jest to obecnie wysoko rozwinięta i zaawansowana (zarówno instytucjonalnie, jak i dyscyplinarnie) subdyscyplina polskiej pedagogiki. W odniesieniu do

¹⁵ Patrz: H. Radlińska, *Listy o nauczaniu i pracy badawczej*, dz. cyt., s. 474; H. Radlińska, *Egzamin z pedagogiki społecznej*, dz. cyt., 361.

¹⁶ H. Radlińska, *Listy o nauczaniu i pracy badawczej*, dz. cyt., s. 474.

historycznych zagadnień z zakresu działalności społecznej można jednoznacznie stwierdzić, że pole tych badań stawowi obecnie przestrzeń otwartą dla społeczno-pedagogicznej aktywności naukowej.

Wybrane zagadnienia historycznych badań pola działalności społecznej

Wskazany przez Helenę Radlińską obszar badań i aktywności teoriiotwórczej pedagogów społecznych nawiązujący do przeszłości działalności społecznej oraz oświatowej¹⁷ obejmował kwestie związane z zagadnieniami wpisującymi się z jednej strony w zakres teorii oraz praktyki pracy oświatowej, z drugiej zaś w zakres teorii i praktyki pracy społecznej. Drugi z obszarów eksploracji historycznej odnosił się zarówno do warunków polskich, jak i zagranicznych. Na gruncie polskiej pedagogiki społecznej badania tego nurtu inicjowała sama Helena Radlińska, budując przy tej okazji odpowiednią metodologię opartą na poznaniu społeczno-historycznym¹⁸. Historyczne badania społeczno-pedagogiczne obejmujące pole praktyki i teorii pracy społecznej były stopniowo ograniczane z uwagi na ustrojowe przeobrażenia, które znacząco zmieniły warunki i możliwości pracy naukowej po II wojnie światowej.

Obok prowadzonych współcześnie analiz treści dokumentów dotyczących zagadnień teorii i pracy społecznej (publikowanych w przeszłości), podejmowane są projekty badawcze dotyczące historii działalności społecznej. Obejmują one swym zasięgiem odpowiednią dokumentację i materiały źródłowe pozostające w zbiorach instytucjonalnych oraz prywatnych. Niezależnie od czynionych już wysiłków w zakresie badań historycznych z zakresu pedagogiki społecznej, na uwagę badaczy społeczno-pedagogicznych zasługują zagadnienia związane z poszukiwaniem nowych źródeł pozostających w zbiorach archiwalnych osób fizycznych i prawnych. Równoległym zadaniem w tym zakresie pracy naukowej jest wytwarzanie dokumentów na podstawie materiałów ulotnych, włącznie z sięganiem do pamięci świadków wydarzeń mających znaczenie dla tworzenia czynników warunkujących życie społeczne w przeszłości¹⁹. Wartość tego typu źródeł podkreślała sama Helena Radlińska akcentując tzw. „wrażliwość” tych materiałów oraz

---

¹⁷ H. Radlińska, *Egzamin z pedagogiki społecznej*, dz. cyt., 390-395.

¹⁸ H. Radlińska, *Listy o nauczaniu i pracy badawczej*, dz. cyt., s. 349-350.

¹⁹ Por.: H. Radlińska, *Zbieranie materiałów do dziejów tajnego nauczania*, maszynopis (msp., s. 3), Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Dostęp: marzec 2019. Tekst publikowany w: „Życie Szkoły” 1946 nr 7, s. 141-143.

konieczność wielowymiarowego naświetlania badanej rzeczywistości poprzez łączenie „ludzkiej pamięci” z zachowanymi dokumentami (notatkami, pamiętnikami, zapiskami itp.). Tego typu badania mają znaczenie nie tylko „pamiętkowe”, ale stanowią ważny czynnik dla przyszłości. Mogą być bowiem swoistą „historyczną” lekcją dla teoretyków i praktyków działalności społecznej w przyszłości. Biorąc pod uwagę istniejące obecnie możliwości techniczne można spodziewać się, że powstałe tą drogą materiały (zapisy, relacje audio, fotografie, video itp.) będą trwałym śladem pamięci i inspiracją dla kolejnych generacji oraz pokoleń pedagogów społecznych.

Bogactwo dorobku przeszłości, tak teoretycznego (zapomnianego niejednokrotnie z uwagi na ustrojowe zerwania, które w Polsce miały miejsce szczególnie po II wojnie światowej z uwagi na działalność politycznej cenzury), jak i praktycznego (rozwiązania instytucjonalne, strukturalne, organizacyjne, proceduralne itp.), może być wartością dodaną, a także drogowskazem w poszukiwaniu skutecznych sposobów działalności społecznej, użytecznych w rozwiązywaniu bieżących problemów i kwestii społecznych. Doświadczenia pozytywne, a także negatywne są swego rodzaju skarbnicą wiedzy, z której zarówno refleksyjny praktyk, jak i naukowiec, potrafią wydobyć wartość dla podejmowanych działań w teraźniejszości i przyszłości.

Wkomponowana w pole naukowego poznania historia działalności społecznej i oświatowej²⁰ miała swe ugruntowanie w odpowiedniej metodzie wprowadzonej do pedagogiki społecznej przez polską twórczynię tej nauki. W świetle wyników badań historycznych prowadzonych na nieopracowanych jeszcze materiałach źródłowych zdeponowanych w zasobach archiwalnych Zbiorów Specjalnych Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego, można jednoznacznie stwierdzić, że dla Heleny Radlińskiej metoda historyczna (niezależnie od typowych badań historycznych wpisujących się w tradycję poznania prowadzonego przez historyków), miała dwojakie zastosowanie. Z jednej strony odnosiła się do badania retrospektywnego losów ludzi w przebiegu ich życia: tak jak oni je widzą i jak to wynika z dokumentów. Z drugiej strony metoda badań historycznych wpisujących się w poznanie społeczno-pedagogiczne polegała na stawianiu faktów ustalonych możliwie wiernie i krytycznie na tle warunków, w których te fakty miały miejsce²¹. Badaczka ta podkreślała

---

²⁰ O szerokim zakresie badań z zakresu historycznego wpisanego w pole pedagogiki społecznej patrz: H. Radlińska, *Zagadnienia historii oświaty w oświetlaniu pedagogiki społecznej*, Odbitka ze Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności, Tom I. (1949), nr 8, str. 463-465, Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Dostęp: marzec 2019.

²¹ H. Radlińska, *Metoda historyczna*, nieopracowany rękopis (rkp., s. 1), Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Dostęp: marzec 2019.

również, że poza gromadzeniem istniejących dokumentów w postaci notatek, zapisków, sprawozdań itp., w badaniu historycznym konieczne jest także wytwarzanie dokumentów, które będą obarczone najzawodniejszym, ale równocześnie niezastąpionym tworzywem pamięci ludzkiej. Dokumenty tego rodzaju muszą być uzupełniane danymi umożliwiającymi oddzielenie „barwnych opowieści” od faktów, które można weryfikować poprzez zestawienie z innymi danymi dotyczącymi określonej przeszłości (zdarzeń, osób, instytucji itp.)²².

Wyjaśniając istotę badań historycznych podejmowanych na gruncie społeczno-pedagogicznym prof. H. Radlińska uzasadniała ich konieczność użytecznością dla przyszłości oraz potrzebą przywracania prawdy o przeszłości²³. Podkreślała również, że:

„Badania historyczne w zakresie pedagogiki społecznej spożytkowują problematykę, którą zajmuje się jej teoria. Szczególna uwaga jest zwrócona na czynniki przemian. To, co wydaje się powszechne, panujące w danym miejscu i czasie, interesuje jako tło tego, co zwiastuje i co wprowadza zmianę. W tym ujęciu wyjaśnia się wiele w przebiegu wzajemnych oddziaływań jednostki i społeczeństwa, występują wyrażenie różnorodne składniki rzeczywistości i teraźniejszości. [...]

Nowe nie zawsze jest „postępowe” w pogłębianiu treści i doskonaleniu metod; dostosowuje się do potrzeb i możliwości wykonawczych danej chwili, bywa oceniane wedle tego, jaką rolę odgrywa w pochodzie ku nowemu etapowi. Pedagogika społeczna ukazuje znaczenie składu pokolenia historycznego co do wieku oraz sił fizycznych i intelektualnych poszczególnych generacji”²⁴.

Przetwarzanie rzeczywistości dokonujące się na drodze służby i działalności społecznej wymaga znajomości dorobku, który wypracowano w przeszłości. Szczególnie ważne jest tu nawiązanie do uwarunkowań społecznych i kulturowych, które obok gospodarczych stanowią ważny czynnik

---

²² H. Radlińska, *Zbieranie materiałów do dziejów tajnego nauczania*, maszynopis (m.sp., s. 3), Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Dostęp: marzec 2019. Tekst publikowany w: „Życie Szkoły” 1946 nr 7, s. 141-143.

²³ Patrz: H. Radlińska, *W sprawie badań historyczno-pedagogicznych*, maszynopis na podstawie referatu wygłoszonego w Podkomisji warszawskiej Komisji Historyczno-pedagogicznej do badania dziejów wychowania i szkolnictwa, 13.VI.1920 r., (m.sp., s.1-15), Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Dostęp: marzec 2019. Tekst uzupełniony i wydany w Zeszytach II za rok 1922/czerwiec 1923: *Przegląd Historyczny*, Seria II, Tom III, s. 50-60,

²⁴ H. Radlińska, *Egzamin z pedagogiki społecznej*, dz. cyt., s. 390-391.

sprawczy w procesach przebudowy warunków życia i rozwoju osób, rodzin, grup społecznych, społeczności czy całych społeczeństw. W konkluzji tego fragmentu opracowania można przypomnieć uwagę znaczącą dla pracy w teraźniejszości. Chodzi w szczególności o unikanie sytuacji, w których wywarzanie otwartych drzwi pochłania siły ludzkie zdadne do przekraczania kolejnych granic warunkujących postęp i rozwój społeczny. W tym kontekście powraca idea prospektywizmu, która towarzyszyła pracy naukowej oraz działalności praktycznej podejmowanej przez Helenę Radlińską i jej bezpośrednich uczniów oraz kontynuatorów prac naukowych, badawczych oraz terenowych (środowiskowych).

Podsumowanie – w stronę badań i projektów wydawniczych

W konkluzji przeprowadzonej analizy wybranych zagadnień można przyjąć, że wpisująca się w polską pedagogikę społeczną perspektywa łącząca w horyzontalnym odniesieniu przeszłość z teraźniejszością i przyszłością, zaś w ujęciu wertykalnym nauki o wychowaniu z naukami pokrewnymi o wspólnym lub zbliżonym polu poznania, skutkuje współcześnie rozkwitem subdyscyplin pedagogiki, których źródła są zakorzenione w pedagogice społecznej. Poza pedagogiką opiekuńczą, pedagogiką małego dziecka i młodzieży, pedagogiką pracy, wskazać można kolejne, które występują w systemie nauk jako samodzielne subdyscypliny bądź dziedziny i obszary poznania będące w toku dyscyplinaryzacji. Zaliczyć tu można takie jak andragogika, geragogika, pedagogika rodziny, pedagogika czasu wolnego, pedagogika zdrowia, pedagogika kultury, animacja społeczno-kulturalna czy praca socjalna, która w polskiej tradycji czerpie swe źródła z działu pedagogiki społecznej ukształtowanego na teoretycznych fundamentach pracy społecznej²⁵. Te i inne obszary pracy naukowej zakorzenione w polskiej pedagogice społecznej mogłyby być przedmiotem analizy wpisanej w szerszy (wieloautorski, wieloinstytucjonalny) projekt badawczy i zarazem wydawniczy. W efekcie realizacji takiego projektu partnerskiego mogłaby powstać swoista naukowa wizytówka współczesnej polskiej pedagogiki społecznej obrazująca proces rozwoju oraz aktualny stan osiągnięć tej nauki wraz z wyodrębnionymi i wyodrębniającymi się teoriami, polami badań bądź analiz. W projekcie

---

²⁵ A. Żukiewicz, *Od pracy społecznej do pracy socjalnej. O powrocie do źródeł społeczno-pedagogicznej refleksji Heleny Radlińskiej*, w: (red.) A. Kotlarska-Michalska, P. Sikora, *Praca socjalna. Przeszłość-Teraźniejszość-Przyszłość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2015, s. 103-121.

takim byłoby również miejsce dla historii działalności społecznej opartej na metodzie badań historycznych w ujęciu Heleny Radlińskiej.

Omawiany tu historyczny kontekst badań społeczno-pedagogicznych prowadzi do konkluzji, którą można ująć w formie stwierdzenia o konieczności powrotu do źródeł polskiej pedagogiki społecznej. Nieocenionym wsparciem w tego rodzaju badaniach historycznych będzie nawiązanie do metodologicznej spuścizny pedagogiki społecznej. Stanowi ona efekt społeczno-historycznego wykształcenia Heleny Radlińskiej. Badaczka ta była absolwentką studiów magisterskich w zakresie historii społecznej na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jej naukowym opiekunem i zarazem promotorem magisterium oraz rozpoczętej w 1912 roku pracy doktorskiej był wybitny krakowski historyk – prof. Stanisław Krzyżanowski²⁶. Usystematyzowane studia historyczne poprzedzone wieloletnią pracą archiwalną prowadzoną w Warszawie²⁷ usposobiły matkę polskiej pedagogiki społecznej do opracowania społeczno-pedagogicznej metody badań historycznych.

W kontekście historyczno-badawczych wyzwań dla przyszłości pedagogiki społecznej w Polsce można przyjąć, że ich uzasadnieniem będzie zarówno wartość naukowego dorobku Heleny Radlińskiej i jej następców, jak również konieczność przywracania prawdy o przeszłości działalności społecznej i o jej przedstawicielach. Obszar tej aktywności był niejednokrotnie zafałszowywany działaniami cenzury politycznej w okresie PRL²⁸. Ofiarami systemowego zakłamywania faktów byli także ci pedagodzy społeczni (włącznie z Heleną Radlińską), którzy nie godzili się z narzuconym Polakom ustrojem politycznym po drugiej wojnie światowej²⁹. Istniejące archiwa (tak prywatne, jak i instytucjonalne) stanowią nieodkryte wciąż pokłady wiedzy, która może inspirować w terażniejszej twórczości orientowanej na przebudowę warunków życia i działalności społecznej służącej przyszłości.

---

²⁶ I. Lepalczyk, *Helena Radlińska: życie i twórczość*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002, s. 26 i nast.; W. Theiss, *Radlińska*, Wydawnictwo ŻAK, Warszawa 1997, s. 22 i nast.

²⁷ H. Radlińska, *Listy o nauczaniu i pracy badawczej*, dz. cyt., s. 336-337.

²⁸ Patrz: T. Strzyżewski, *Wielka księga cenzury PRL w dokumentach*, Wydawnictwo Prohibitia, Warszawa 2015; Z. Romek, *Cenzura a nauka historyczna w Polsce 1944-1970*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2012 i inne.

²⁹ K. Bagiński, *Helena Radlińska w ruchu ludowym*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1971 z. XIX, s. 132.

Bibliografia:

- Bogusławska A., *Życie piękna i owocne. Wspomnienie o Helenie Radlińskiej*, „Poradnik Kulturalno-Oświatowy” (Londyn) 1955 nr 173/174, s. 5-11.
- Cichosz M., *O pedagogice społecznej i jej rozwoju. Wybrane zagadnienia*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 2016.
- Czapska M., *Rozmowy*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1971 z. XIX, s. 98-128.
- Lepalczyk I., *Geneza i rozwój pedagogiki społecznej*, w: (red.) T. Pilch, I. Lepalczyk, *Pedagogika społeczna*, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1995, s. 7-32.
- Lepalczyk I., *Helena Radlińska: życie i twórczość*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002
- E. Marynowicz-Hetka (red.), *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*, T. II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007
- Pilch, T., *Polska i Polacy w zwierciadle faktów. Perspektywa społeczna*, w: (red.) W. Danilewicz, W. Theiss, *Pedagogika społeczna wobec zagrożeń człowieka i idei sprawiedliwości społecznej*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2014, s. 15-33.
- Pilch T., *O narodzinach i rozwoju polskiej pedagogiki społecznej*, „Pedagogika Społeczna” 2014 nr 4, s. 93-106.
- Radlińska H., *Z zagadnień pedagogiki społecznej*, „Muzeum” 1908, T. II, Z. 2, s. 52-63.
- Radlińska H., *Egzamin z pedagogiki społecznej*, w: H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, Ossolineum, Wrocław 1961, s. 357-395.
- Radlińska H., *Listy o nauczaniu i pracy badawczej*, w: H. Radlińska, *Z dziejów pracy społecznej i oświatowej*, Ossolineum, Wrocław 1964, s. 329-478.
- Sala W., *Była mi bliska i pomocna na każdy czas*, w: (red.) I. Lepalczyk, B. Wasilewska, *Helena Radlińska: człowiek i wychowawca*, Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej, Warszawa 1994/95, s. 111-124
- Theiss W., *Skąd przychodzimy, z czym przychodzimy. O drogach rozwoju pedagogiki społecznej*, w: (red.) W. Danielewicz, W. Theiss, *Pedagogika społeczna wobec zagrożeń człowieka i idei sprawiedliwości społecznej*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2014, s. 67-81.
- Żukiewicz A., *Od pracy społecznej do pracy socjalnej. O powrocie do źródeł społeczno-pedagogicznej refleksji Heleny Radlińskiej*, w: (red.) A. Kotlarska-Michalska, P. Sikora, *Praca socjalna. Przeszłość-Teraźniejszość-Przyszłość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2015, s. 103-121
- Żukiewicz A., *Podstawowe zagadnienia polskiej pedagogiki społecznej u progu procesu dyscyplinaryzacji*, „Studia Edukacyjne” 2018 nr 51, s. 211-226.

Żukiewicz A., *Helena Radlińska w walce o Polskę (1914-1918)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2019

Źródła:

Egzamin z pedagogiki społecznej, teczka „Materiały Zakładu Pedagogiki Społecznej”, nieopracowany maszynopis (msp., s. 1-47), Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Dostęp: marzec 2019.

Radlińska H., *Metoda historyczna*, nieopracowany rękopis (rkp., s. 1), Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Dostęp: marzec 2019.

Radlińska H., *W sprawie badań historyczno-pedagogicznych*, maszynopis na podstawie referatu wygłoszonego w Podkomisji warszawskiej Komisji Historyczno-pedagogicznej do badania dziejów wychowania i szkolnictwa, 13.VI.1920 r., (msp., s. 1-15), Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Dostęp: marzec 2019.

Radlińska H., *Zagadnienia historii oświaty w oświeclaniu pedagogiki społecznej*, Odbitka ze Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności, Tom I. (1949), nr 8, str. 463-465, Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Dostęp: marzec 2019.

Radlińska H., *Zbieranie materiałów do dziejów tajnego nauczania*, maszynopis (msp., s. 1-3), Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Dostęp: marzec 2019.

Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 4 września 1946 roku (Nr IV SW-9396/46) w sprawie programu studiów i egzaminów na stopień magistra filozofii w zakresie pedagogiki społecznej na Uniwersytecie Łódzkim, nieopracowany maszynopis (msp., s. 1-2), Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Dostęp: marzec 2019.

**Selected issues of historical research in the field
of Polish social pedagogy: history of social activity**

The article deals with the issue of historical research on social activities. This research is a part of the field of scientific activity of Polish social pedagogy, which creator was Helena Radlińska. This researcher has developed a method of historical research for social pedagogues. It is worthwhile to use this methodological approach in modern scientific research from social pedagogy. Their effects will serve to restore the truth about the past of social activity and its representatives, their scientific and practical achievements. On

the other hand, the effects of this research will serve as a signpost for those seeking new solutions for the practice of social activity in the present and future. For social pedagogues, historical research will also be an opportunity to shape their own disciplinary identity.

Keywords: Helena Radlinska, social pedagogy, social activity, history, historical research.

**Wybrane zagadnienia badań historycznych
w polu polskiej pedagogiki społecznej:
historia działalności społecznej**

Artykuł podejmuje zagadnienie badań historycznych, których przedmiotem jest działalność społeczna. Badania te wpisują się w pole naukowej aktywności polskiej pedagogiki społecznej, której twórczynią była Helena Radlińska. Badaczka ta opracowała metodę badań historycznych dla pedagogów społecznych. W oparciu o to podejście metodologiczne warto współcześnie podejmować kolejne badania historyczne w polu pedagogiki społecznej. Ich efekty będą służyły przywracaniu prawdy o przeszłości działalności społecznej i o jej przedstawicielach, ich naukowym i praktycznym dorobku. Z drugiej strony efekty tych badań będą stanowiły drogowskaz dla poszukujących nowych rozwiązań dla praktyki działalności społecznej w teraźniejszości i przyszłości. Dla pedagogów społecznych badania historyczne będą również okazją do kształtowania własnej tożsamości dyscyplinarnej.

Słowa kluczowe: Helena Radlińska, pedagogika społeczna, działalność społeczna, historia, badania historyczne.